

Հ Ո Ղ Վ Ա Ծ Ն Ե Ր. C T A T Ե H. A R T I C L E S.

ԵՂԱՆԱԿԱՎՈՐՄԱՆ ԸՄԲՈՆՈՒՄԸ ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐԱՑՈՒՅՑՈՒՄ ԱՇՈՏ ԳԱԼՍՏՅԱՆ

ՀՊՄՀ բանասիրական ֆակուլտետի դեկան, ք. գ. դ. պրոֆ.
ash.galstyan@mail.ru

ԹԱՄԱՐԱ ԱՐՇԱԿՅԱՆ

ՀՊՄՀ ռոմանագերմանական լեզուների և նրանց դասավանդման
մեթոդիկայի ամբիոնի դասախոս, ՀՀ ԳԱԱ ԼԻ հայցորդ
t.arshakyan@hesc.am

DOI: 10.57236/1829-0183-2025.1(32)-3

Համառոտագիր

Հոդվածում ներկայացված է լեզվաբանության և տրամաբանության մեջ եղանակավորման կարգերի հասկացական դաշտերի հնարավոր սահմանազատումը: Առանձնացվել և համադրվել են *տրամաբանության մեջ եղանակավորման* հիմնական հասկացական հարացույցները: Դիտարկվել է եղանակավորման զարգացմանն առնչվող խնդրի վերաբերյալ լեզվաբանների կողմից առաջարկված սահմանումները, ըմբռնումները, լեզվաբանության մեջ եղանակավորման ճանաչողական և գործաբանական տեսակետների տարբերակները, ինչպես նաև համադրվել են լեզվամտածողության և եղանակավորման (ենթա)կարգերի ընդհանրությունները: Միևնույն ժամանակ, դիտարկվել են եղանակավորման լեզվական արտահայտչամիջոցները և տեսակները՝ ըստ իմաստների, ինչպես նաև լեզվաբանության դիտակետից:

Առանձնացվել են եղանակավորման՝ իբրև առարկայական (օբյեկտիվ) իրականության լեզվական արտահայտության քերականական սահմանումային (ուղիղ), և ոչ սահմանումային (անուղղակի) կարգերը: Հետազոտվել են լեզվի և մտածողության միջև ներքին կառուցվածքային փոխկապակցվածությունը, ընդգծվել շարահյուսության և իմաստաբանության միջև լեզվի սահմանային տիրույթը, բացահայտվել և նկարագրվել են լեզվում գոյություն ունեցող հատվածները, ինչպես նաև լեզվամտածողության և հասկացական համակարգի առնչակցությունը:

Դիտարկվել են լեզվական երևույթների դասակարգման բազմաշերտ գործառնությամբ ընդհանրությունը և նրանց եղանակավորող նշանակությունները, ինչպես նաև տարբեր լեզվահամակարգերում եղանակավորման միջոցները, բառապաշարի, քերականական տարբեր մակարդակների լեզվական միջոցների կիրառությունը:

Բանալի բառեր և բառակապակցություններ. մոդալ տրամաբանություն, եղանակավորման կարգեր, եղանակավորող իմաստներ, արտահայտության բովանդակություն և եղանակավորում, իմացաբանական և դեոնտիկ եղանակավորում, ցանկության, հեռաբանական, կամային և քանակական *եղանակավորում*:

THE PERCEPTION OF MODALITY WUTHIN THE LINGUISTIC PARADIGM

ASHOT GALSTYAN

Doctor of Philological Sciences, PhD

Dean of the Philological Faculty of the ASPU after Kh. Abovyan

ash.galstyan@mail.ru

THAMARA ARSHAKYAN

Lecturer at the Department of Romano-Germanic Languages and Methods of Teaching

Them at Khachatur Abovyan Armenian State Pedagogical University

t.arshakyan@hesc.am

Abstract

The article provides an overview of the conceptual fields of modality categories in logic and linguistics. The fundamental conceptual constructs of modality in logic are identified, analyzed, and compared. It also examines definitions and interpretations proposed by linguists regarding the development of modality. The article explores the distinctions between cognitive and functional perspectives on modality in linguistics, as well as the similarities between (sub)categories of language thinking and modality. At the same time, the linguistic markers of modality and types of modality are considered from a semantic perspective, along with linguistic markers analyzed through a linguistic lens.

Keywords and phrases: modal logic, modality categories in logic and linguistics, modal meanings, content of expression, modality of expression, epistemic and deontic modality, desiderative, teleological, volitional, and quantitative modality.

ВОСПРИЯТИЕ МОДАЛЬНОСТИ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ

ПАРАДИГМЕ

АШОТ ГАЛСТЯН

Д. ф. н., проф.

декан филолог. факультета АГПУ имени Х. Абовяна

ash.galstyan@mail.ru

ТАМАРА АРШАКЯН

Преподаватель кафедры ром.-герм. яз. и мет. их преподавания

АГПУ имени Х. Абовяна

t.arshakyan@hesc.am

Аннотация

В статье представлен обзор концептуальных полей категорий модальности в логике и лингвистике. Выделены, проанализированы и сопоставлены основные концептуальные конструкции модальности в логике. Также рассматриваются определения и интерпретации, предложенные лингвистами в контексте формирования модальности. Анализируются различия между когнитивным и функциональным подходами к модальности в лингвистике, а также сходства между (под)категориями языкового мышления и модальности. Одновременно исследуются языковые маркеры модальности и её типы с семантической точки зрения, а также языковые средства выражения рассматриваются с лингвистической позиции.

Ключевые слова и словосочетания: модальная логика, категории модальности в логике и лингвистике, модальные значения, содержание выражения, модальность выражения, эпистемическая и деонтическая модальность, желательная, телеологическая, волевая и количественная модальность.

Եղանակավորումը լայն կիրառություն ունեցող միջառարկայական հասկացություն/եզրույթ/ է, որը կիրառվում է փիլիսոփայության, տրամաբանության, հոգեբանության, լեզվաբանության մեջ: Եղանակավորման ընդհանրական սահմանումները լեզվաքերականական կարգերի միջև հատկանիշների որակի աստիճանավորումն է:

Լեզվաբանության մեջ եղանակավորումը համարվում է նախադասության՝ որպես լեզվական միավորի, ամենակարևոր բնութագրիչներից մեկը: Եղանակավորման կարգը ի սկզբանե ուսումնասիրվել է փիլիսոփայության և տրամաբանության մեջ: Գիտնականները տարբեր կերպ են մեկնաբանում նրա հայեցակարգերը: Սակայն կարգն ուսումնասիրելիս չենք կարող շրջանցել նրա փիլիսոփայական-տրամաբանական հիմքերը: Եղանակավորման վերաբերյալ դատողություններն ի սկզբանե արվել են Արիստոտելի կողմից: Նա հիմք է դրել եղանակավորող տրամաբանություն գիտությանը, որտեղ եղանակավորումը համեմատվում է

արտահայտությանը և ստորոգյալին: Արիստոտելը մոդալ տրամաբանության հիմնադիրն է, գիտություն, որում «մոդալությունը, տրամաբանական օպերացիաներին հավասար կիրառվում է ասույթների և պրեդիկատների առնչությամբ» [13, էջ. 372]. Նա նաև առանձնացնում է հնարավորի, իրականի և անհրաժեշտի հարաբերակցությունը: Ըստ Արիստոտելի՝ եղանակավորումը որևէ երևույթի գոյության կամ իրացման միջոց է:

Արիստոտելի կողմից են առանձնացվել նաև «անհրաժեշտ», «հնարավոր», «անհնար», «պատահաբար» եղանակավորում արտահայտող հասկացությունները: Ըստ նրա՝ խոսքի յուրաքանչյուր ուղղորդում վերաբերում է որևէ հղման, դրան հատուկ միջոցներով, որը տվյալ իրադրության համար հնարավոր է և ներհատուկ:

Ֆրանսիացի լեզվաբան Ֆ. Բրյունոն տարբերում է եղանակավորումների մի քանի տեսակ՝ դատողության, զգայական և կամքի: Վ. Վինոգրադովը, Տ.Պ. Լոմտևը, Գ.Ա. Զոլոտովան, Ե.Ն. Կլոբուկովը կարծում են, որ յուրաքանչյուր նախադասություն կարող է իրականության նկատմամբ որոշակի վերաբերմունք արտահայտել:

Յա.Գ. Տելեցը բնութագրում է եղանակավորումը որպես համընդհանուր լեզվական կարգ, որը տարբեր միջոցներով իր արտահայտությունն է գտնում բոլոր լեզուներում [2, էջ 236]: Նրա կարծիքով եղանակավորումը ներառում է մի շարք իմաստաբանական հակադրամիասնություններ, որոնք համապատասխանում են խոսողի, խոսակցի և հաղորդագրության տարբեր հարաբերությունների, այսինքն՝ խոսքային իրադրության դրսևորումներին: Եղանակավորումը սահմանվում է նախադասության տիրույթում, քանի որ նախադասությունը սովորաբար դիտարկվում է որպես խոսքի հաղորդակցության միավոր:

Վ.Ն. Տարասենկոյի աշխատություններում հատկապես ուշագրավ են աշխարհընկալման եղանակավորման արտահայտման ձևերը (կասկած, անորոշություն, երկընտրանք և այլն) և դրանց կառուցվածքային և իմաստաբանական հատկությունների իմաստային հարաբերությունների տարբերակման ուսումնասիրությունը: Վ. Ն. Տարասենկոյի մեկնաբանությամբ ալետիկ (արտահայտության ճշմարտացիության գնահատում) եղանակավորումը ընդգծում է որոշակի փաստերի, բնության օրենքների ընդհանրությունը, համադրվում է սուբյեկտիվ եղանակավորման հետ՝ արտահայտելով հնարավոր իրադարձությունների և երևույթների գնա-

հատում: Դիտարկումը բարդանում է նրանով, որ իմացաբանական եղանակավորման դեպքում նկատում ենք տարանջատում, ինչպես սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ իմացաբանական (эпистемической) եղանակավորման մեջ, այնպես էլ դրա արտահայտության օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ միջոցների միջև, որն էլ հենց սույն ուսումնասիրության առարկան է:

Եղանակավորման տրամաբանական կարգերը կարող են հիմք ընդունվել՝ լեզվական եղանակավորման իմաստների բազմաստիճան խըմբերը միավորելու համար:

Եղանակավորման կարգը առանձնացվել և ուսումնասիրվել է տրամաբանության մեջ: Այնուհետև մշակվել են եղանակավորումն արտահայտող միջոցների ընդարձակ կարգեր՝ սահմանելով եղանակավորման իմաստային կառուցվածքը: Տրամաբանության մեջ եղանակավորման հիմնական տեսակները և լեզվաբանության մեջ եղանակավորման կարգերը տարբեր ժամանակներում ստացել են տարաբնույթ սահմանումներ, որոնք արտահայտում են շրջապատող իրականության նման իրավիճակներ, սահմանում ներկայացված փաստերի իրականության, հուսալիության և ճշմարտացիության աստիճաններ: Պ. Պորտները նշում է, որ «եղանակավորման տրամաբանությունն առարկայի հիմնական սահմանների ընդգծումն ունի բացառիկ կարևորություն եղանակավորման կարգն ուսումնասիրող լեզվաբանների համար, քանի որ եղանակի կարգի իմաստաբանության վերաբերյալ տեսականորեն առաջին ճշգրիտ գաղափարներից մի քանիսը մշակվել են տրամաբանության շրջանակում: Տրամաբանությունը, անշուշտ, չի կարող հավակնել որպես լեզվական եղանակավորման իմաստային տեսությանը ամբողջությամբ անդրադարձ կատարող գիտակարգ, սակայն տրամաբանության հիմնական հասկացական հարացույցը կարող է հարմարեցվել լեզվական վերլուծությանը: Այնուամենայնիվ, եղանակավորման նոր իմաստային տեսություններ դիտարկելիս տրամաբանությունը գնահատման կարևոր չափանիշ է» [14, էջ 45– 46]:

Ի տարբերություն տրամաբանության լեզվաբանության տեսակետից եղանակավորման տեսակների տարանջատումն ըստ իմաստային և լեզվարտահայտչական կառուցվածքի, ավելի հստակ է: Տրամաբանությունը էական և ճշգրիտ ներկայացնում է եղանակավորման կարգերի անփոփոխականների իմաստաբանությունը և նրանց տրամաբանական շարադասությունը: Եղանակավորման կարգերի տրամաբանական-լեզվաբա-

նական մոտեցմամբ ուսումնասիրությունը նպաստում է հաղթահարելու հիմնական և առավել բարդ խնդիրները դրանք ուսումնասիրելիս, համակարգել (ընդհանրացնել) և դասակարգել եղանակավորող տարբեր իմաստներ: Այս առումով հնարավոր է միավորել լեզվական և տրամաբանական եղանակավորման հասկացությունները: Տրամաբանական և լեզվական եղանակավորումները հարստացնում և լրացնում են միմյանց, սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ լեզվաբանության մեջ շատ կարևոր է լեզվական միջոցների ընտրությունը՝ խոսույթում հաղորդագրության ճշգրտության, տեղեկատվության նպատակային փոխանցման և ամբողջականության նպատակներով:

Այսպիսով, տրամաբանությունը կարևոր գիտաճյուղ է լեզվաբանության եղանակավորման կարգերն ուսումնասիրելիս և սահմանելիս, քանի որ այն ստեղծել է որոշակի իմաստների մշակված համակարգ, ձևավոել յուրահատուկ բաշխում:

Մենք մասնակից ենք դառնում իրադարձությունների կամ ստանում ենք տարբեր տեղեկատվություններ, որոնք առաջացնում են դրական կամ բացասական ասոցիացիաներ կամ հույզեր: Արտաքին աշխարհի հետ փոխազդելու, սեփական վերաբերմունքն արտահայտելու, իրադարձություններին արձագանքելու համար կան տարաբնույթ միջոցներ: Այդ միջոցներից ամենապարզը և միևնույն ժամանակ ամենաբարդը խոսքն է՝ ընդհուպ մինչև պարզ նախադասությունների միջոցով:

Խոսքն արտացոլում է իրականությունը գործնական, սոցիալական գիտակցության մեջ և արտահայտում է բովանդակության վերագրումը իրականությանը: Դա հնարավոր է դառնում տարբեր լեզվական միջոցների կիրառության շնորհիվ՝ լեզվական մշակույթներում առկա միջոցների հնարավորությունից ելնելով:

Ժամանակակից լեզվում առկա համապատասխան միջոցների հարացույցը/ համակարգը դուրս բերելու նպատակով անհրաժեշտ է ուսումնասիրել նրա քերականական, շարահյուսական, հնչյունական և բառային տարրերի իմաստային առանձնահատկությունների համակարգը: Այս բոլոր տարրերի ձևավորումը երկարամյա գործընթաց է՝ կապված լեզվի զարգացման և կատարելագործման հետ:

Եղանակավորման աստիճանական զարգացմանն առնչվող խնդիրը նշանակալի է և գտնվում է շատ լեզվաբանների ուշադրության կենտրոնում: Լեզվաբանության մեջ եղանակավորումը այն եզակի երևույթնե-

րից է, որը, չնայած իր երկարամյա գոյության պատմությանը, շարունակում է մնալ շատ լեզվաբանների ուշադրության կենտրոնում, քանի որ մինչ այժմ բացակայում են այդ երևույթի բնութագրման համար հստակ սահմանումներ: Եղանակավորումը կամ մոդալականությունը (լատ. modus - միջոց, մեթոդ) լեզվի, մտածողության և տրամաբանության հիմնասյունն է: Այն արտահայտության բովանդակության դրսևորում է իրողության նկատմամբ խոսողի /պատմողի/ տեսանկյունից:

Տարբեր լեզուներում եղանակավորումը իրացվում է տվյալ լեզվամտածողությանը բնորոշ առանձնահատկություններով:

Եղանակավորման տրամաբանական հարացույցում իրացման վերաբերյալ քննարկումներն ունեն երկար պատմություն: Դեռևս Արիստոտելից առաջ առաջին անգամ հիշատակվել է Պրոտագորասի կողմից: Նա խոսքի արտահայտումը բաժանել է չորս տեսակի՝ խնդրանք, հարց, պատասխան, հրաման՝ դրանք անվանելով «խոսքի ճյուղավորումներ»: Պրոտագորասի «խոսքի ճյուղավորում» հասկացությունը ժամանակակից գործաբանական լեզվաբանության մեջ համապատասխանում է խոսքային գործունեության եղանակավորման կարգի ավելի ընդգրկուն բնութագրմանը, որն առանձնանում է առաջադրված խնդրով՝ կապված խոսողի մտադրություններից [3, էջ. 33]: Պրոտագորասի տեսությունը ըստ էության կարելի է ասել հիմք է լեզվի հաղորդակցական համակարգի ձևավորման համար:

Եղանակավորող տրամաբանությունը XX դ. կեսերից ընդգրկվել է նաև մի շարք համալսարանների մասնագիտությունների ցանկում: «Այն շարունակում է զարգանալ և հարստանալ եղանակավորող նոր իմաստներով և կարգերով՝ ուսումնասիրության շրջանակի մեջ ներառելով եղանակավորման կարգը բնութագրող նոր հասկացություններ: Այդ հանգամանքը նպաստում է մոդալ տրամաբանության նոր հարազարգացումներին, որը նպաստում է, որ եղանակավորման վերաբերյալ ուսումնասիրությունները մշտապես լինեն ժամանակակից տրամաբանական հետազոտությունների կենտրոնում» [10, էջ 516]:

XIII-XIV դդ. Արիստոտելի աշխատությունների ազդեցությամբ առաջանում է մի նոր ուղղություն, որի ներկայացուցիչները հայտնի են որպես «Եղանակավորողներ» (մոդիստներ) [13, էջ 520]: Նրանք եղանակավորող տրամաբանության մեջ առանձնացնում են դիկտում (արտահայտության հիմնական բովանդակություն կամ օբյեկտիվ իրականություն) և

մոդուս (արտահայտության եղանակավորում կամ իրականության արտահայտումը սուբյեկտի տեսանկյունից, արտահայտության մեջ խոսողի վերաբերմունքը ներկայացված իրականությանը) տերմինները, որոնք բնութագրում են օբյեկտիվ իրականությունը և նրա սուբյեկտիվ դրսևորումները:

«Այդ ուղղության» ներկայացուցիչներն արտահայտության մեջ առանձնացնում են երկու բովանդակային պլան – «հաղորդում» (լատ. dictum), այսինքն՝ օբյեկտիվ բովանդակություն, որն ուղղակիորեն վերաբերում է իրականությանը, և «խոսողի վերաբերմունքը ասվածին» (լատ. modus), այսինքն՝ բովանդակության սուբյեկտիվ-գնահատողական բաղադրիչ» [13, էջ 137]:

Գիտական տրամաբանության մեջ հաղորդման և եղանակի (dictum and modus) տարբերակումը լեզվաբանների (հատկապես սխոլաստների) կողմից հատկանշական և տրամաբանական էր լեզվաբանական մտքի զարգացման համար: Այդ եզրույթների օգնությամբ XX դ. շվեյցարացի գիտնական Շ. Բալլին, զարգացնելով «Եղանակավորողներ»-ի գաղափարները, մեկնաբանեց իր հայեցակարգը եղանակավորման տեսության մեջ: Նա առանձնացրեց արտահայտության պլանի երկու բովանդակություն՝ հաղորդում (դիկտում) - առարկայական-տեղեկատվական բաղադրիչ և եղանակավորում (մոդուս) - սուբյեկտիվ-հուզական բաղադրիչ՝ ըստ էության հակադրելով փաստացի բովանդակությունը և ներկայացված փաստերի անհատական գնահատականը: Շ. Բալլին եղանակավորումը համարում էր «նախադասության ոգին», նրա «հիմնական բաղադրիչը», առանց որի պարզապես չի կարող գոյություն ունենալ նախադասությունը [4, էջ 44]: Բրիտանական անալիտիկ փիլիսոփայության մեջ հաղորդման և եղանակավորման հակադրությունն արտահայտվում է «նախադրանք» և «նախադրային դիրքորոշում» (пропозиция) տերմիններով:

Շ. Բալլիի հայեցակարգը օգտագործվել է Ա. Բոթիցկոյի, Չ. Ֆիլմորի եղանակավորման վերաբերյալ ձևակերպումներում [4, էջ 404]: Լեզվաբանության մեջ եղանակավորման ճանաչողական և գործաբանական (պրագմատիկ) տեսակետների տարբերակումը նպաստեց, ինչպես նաև անհրաժեշտություն առաջացրեց համադրել աշխարհի լեզուներում լեզվամտածողության կարգերի ընդհանրությունների և նրանց համապատասխանությունն ուսումնասիրելու անհրաժեշտությանը:

Եղանակավորման կարգը ավելի ընդարձակ ներկայացված է նաև Ա. Ա. Իվինի աշխատություններում. «Եղանակավորում կամ հաղորդակցության գնահատում, որը դրսևորվում է խոսքի արտահայտման մեջ, տարբեր տեսակետներից» [7, էջ 516]:

Եղանակավորման հստակեցումն իրականացվում են առավել հաճախ կիրառելով «անհրաժեշտ», «հնարավոր», «ապացուցելի», «հերքելի», «պարտադիր», «թույլատրելի», «լավ», «վատ» հասկացությունները [10, էջ 516]:

Ըստ Լ. Լ. Մեշչանինովի՝ եղանակավորումը պատկանում է այն հասկացական կարգերին, որոնք քննության են առնվում հենց լեզվում, նրա բառապաշարում, ձևաբանության և շարահյուսության մեջ, որն արտահայտում է մտածողությունը (գիտակցական) և ձևավորում որոշակի համակարգ: «Գիտակցության մեջ եղած ցանկացած հասկացություն կարող է փոխանցվել լեզվական միջոցների օգնությամբ: Այն իր արտահայտումն է գտնում նկարագրորեն, բառի առանձին իմաստաբանությամբ կամ փոխանցվում լեզվական միջոցների օգնությամբ՝ ձևավորելով որոշակի համակարգ» [12, էջ. 15]: .

Հայ լեզվաբան Վ. Գ. Համբարձումյանի մեկնաբանության համաձայն՝ եղանակավորումը՝ իբրև առարկայական (օբյեկտիվ) իրականության լեզվական արտահայտության քերականական միջոց, լինում է երկու կարգի՝ *սահմանումային* (ուղիղ), այսինքն՝ այնպիսին, ինչպիսին որ իրականությունն է, և որի վերաբերյալ խոսողն արտահայտում է համարժեք հայեցողություն, և ոչ *սահմանումային* (անուղղակի), այսինքն՝ այնպիսին, ինչպիսին որ պիտի լինի իրականությունը, որի նկատմամբ խոսողն արտահայտում է անհամարժեք («յուրովի») հայեցողություն [9, էջ 240-241]:

Հասկացական կարգերը հնարավորություն են տալիս հետազոտելու լեզվի և մտածողության միջև ներքին կառուցվածքային փոխկապակցվածությունը, ընդգծելու շարահյուսության և իմաստաբանության միջև լեզվի սահմանային տիրույթը, բացահայտելու և նկարագրելու լեզվում գոյություն ունեցող հատվածները, ինչպես նաև լեզվամտածողության և հասկացական համակարգի փոխառնչակցությունը:

Այդ կարգերը արտահայտվում են տարբեր լեզվական միջոցներով: Դրանք ստանում են քերականական ձևավորում և փոխանցվում են բառերի միջոցով, սակայն արտահայտության պլանում տարբերությունը

չպետք է հանգեցնի իմաստի փոփոխության: Ն. Բ. Մեչկովսայայի հեղինակած «Լեզվաբանական հանրագիտարանային բառարանում» այն բնութագրվում է հետևյալ կերպ. «Լեզվաբանության մեջ հասկացական կարգերը ընդհանուր բնույթի իմաստային բաղադրիչներ են: Դրանք բնութագրում են ոչ թե առանձին բառեր կամ կառուցվածքային համակարգեր, այլ բառերի՝ բազմաբովանդակ, խոր իմաստային կարգեր, որոնք լեզվում արտահայտվում են տարբեր միջոցների օգնությամբ» [6, էջ 385]:

Եղանակավորման կարգի բարդությունն ու բազմակողմանիությունը բացատրվում է նաև հասկացությունների և տրամաբանական տարբեր կառուցվածքների առկայությամբ: Այդ իսկ պատճառով էլ XX դ. կեսերին լեզվաբանության ուսումնասիրության պատմության մեջ լեզվաբանների ուսումնասիրություններում անդրադարձ կատարվեց լեզվական այնպիսի կարգերին, որոնք դուրս են պարզ քերականական կարգերի սահմաններից և կապեր են ստեղծում լեզվական տարբեր մակարդակներին պատկանող երևույթների միջև: Ըստ էության վերանայվեցին հիմնական քերականական և շարահյուսական կարգերի առանձնացման սկզբունքները:

XX դ. 50-ական թթ. սկզբին ռուս լեզվաբան Վ. Վ. Վինոգրադովն իր մի շարք աշխատություններում առանձնացրեց լեզվական չորս երևույթների դասակարգման բազմաշերտ գործառութային ընդհանրությունը, որն առանձնանում էր իր եղանակավորող նշանակությամբ. 1. եղանակի քերականական կարգ, 2. սպասարկու բառերի բառապաշարային համակարգը՝ նախադասության անդամներից բացառվող, դրանք առանձնանում են իրենց եղանակավորող նշանակությամբ, 3. իրադրային բառերի կարգ, որոնք արտահայտում են գործողության հնարավորություն և անհրաժեշտություն կամ գործողության կամ օբյեկտի նկատմամբ հուզական վերաբերմունք, 4. եղանակավորող բառեր (օրինակ՝ *իբր, թե, դեհ, հո, գեթ* և այլն):

Վերջիններս բավականին երկար ժամանակ որպես խոսքի մաս բացակայում էին քերականական հետազոտություններից:

Ըստ ռուս լեզվաբան Վ. Զ. Պանֆիլովի՝ եղանակավորման բազմաբնույթ դրսևորումները չեն կարող իրացվել բացառապես մեկ լեզվաբանական կարգի սահմաններում. «Խոսողի հաղորդակցական կողմնորոշումը արտահայտում է նրա հուզական վերաբերմունքը բովանդակու-

թյան վերաբերյալ և սուբյեկտիվ եղանակավորումը, թերևս կարող են նաև վերաբերել արտահայտության արդիականացնող բաղադրիչներին, սակայն դրանց լեզվական բնույթը և դրանց դերը նախադասության կառուցվածքի ձևավորման մեջ այնքան տարբեր են, որ հնարավոր չէ դրանք համատեղել մեկ քերականական կամ բառապաշարային քերականական կարգի մեջ» [10, էջ. 47–48]:

Դասակարգումներում նույնպես դժվար է գտնել որոշակի միանշանակություն: Միննույն կարգի գնահատողական դասակարգման դեպքում էլ շատ լեզվաբանների կարծիքները չեն համընկնում: Որոշ լեզվաբաններ դրա մեջ տեսնում են եղանակավորման իմաստաբանական հիմքը, քանի որ բովանդակության փոխկապակցումը իրականության հետ անխուսափելիորեն առնչվում է գնահատմանը: Մ.Վ. Լյապոնի պնդմամբ՝ «Եղանակավորման կարգի սուբյեկտիվ գնահատումն արդեն հիմք է ենթադրելու, որ փոխանցվող տեղեկատվության մեջ կա սուբյեկտի վերաբերմունքը» [11, էջ. 232]:

Ըստ Բ. Ա. Պլոտնիկովի՝ *հաստատման* կամ *ժխտման* երևույթները եղանակավորման տեսակետից ունեն հատման կետ իրականության / անիրականության հակադրամիասնության միջև, սակայն այդ դրսևորումը «եղանակավորման տիրություն միանշանակորեն ընդունելի չի կարելի համարել, քանի որ այն պատմողի դիրքորոշման համեմատության տեսակետից գտնվում է ուրիշ հարթության վրա, որը ստեղծում է իմաստային միջուկ/կորիզ/ դիտարկվող լեզվական կարգում: Եղանակավորման իմաստի բազմաբնույթ հատկանիշների դասակարգման բարդությունն այն է, որ դրանք շատ հաճախ հատվում են: Երբեմն միննույն իմաստը նույն աշխատանքում դիտարկվում է տարբեր կարգերում:

Անգլիագիտության մեջ այս կարգի վերաբերյալ ուսումնասիրությունները նույնպես բազմաթիվ և հակասական են: Տարբեր լեզվաբանների ըմբռնումներում և հարացույցներում եղանակավորման կարգը տատանվում է երկուսից յոթ: Պ. Պորտներն իր «Եղանակավորում» (Modality, 2009) գրքում առանձնացնում է՝ ա) *էպիստեմիկ* (epistemic) և *ոչ էպիստեմիկ* եղանակավորման հակադրությունը, բ) երեք կարգերի հակադրում. հիմնավորման, *համոզմունքի* (deontic) և *հարաշարժության* (dynamic) եղանակավորում [14, էջ. 136]: Նա միաժամանակ գտնում է, որ եղանակավորման կարգը կարելի է ներկայացնել հետևյալ դասերով՝ *իմացաբանական* և *դեոնտիկ* եղանակավորում, *ցանկության*, *հեռաբանական*, *կա-*

մային (volitional) և քվանտիֆիկացիոն (quantificational) եղանակավորում (վերջին երկու դասերն արտահայտում են հավանականություն) [14, էջ 137]:

Գերմանացի լեզվաբաններ Վ. Աբրահամը և Ե. Լայսը առանձնացնում են բարդ եղանակավորման մոդելներ (complex patterns of modality), որոնք դեռևս ուսումնասիրված չեն իրենց բարդության կարողությանը համապատասխան և չբացահայտված եղանակավորում (covert modality), որին միանշանակ վերաբերում է եղանակավորման կարգը (մոդալ բայեր, միջանկյալ բառեր և դարձվածքներ) [1, էջ. 1–2]:

ԱՄՆ լեզվաբան Կ. Ֆոն Ֆինթելը խոսում է եղանակավորման հետևյալ կարգերի մասին՝ ալետիկ (aletic), իմացաբանական, դեոնտիկ, ցանկության (օպտատիվ (bouletic modality)), ինչպես նաև դինամիկ, հեռաբանական եղանակավորումների մասին [8, էջ. 21]: Նկատենք նաև, որ Վ. Հովարդի առաջարկած դասակարգման մեջ եղանակավորումը տերմինաբանորեն տարբերվում է վերը նկարագրվածներից, սակայն բովանդակային առումով դուրս չէ դրանց շրջանակից. իմացաբանական (epistemic), զուտ դեոնտիկ (true deontic) եղանակավորում, ոչ եղանակավորման երկու համակարգային (էպիստեմիկ) եղանակավորում, հնարավորության եղանակավորում (ability) և նպատակաուղղված (goal oriented) կամ տելեոլոգիական (կամ նպատակային) եղանակավորում [7]:

Քիչ չեն այն լեզվաբանները, որոնք իրենց հետազոտություններում անդրադառնում են եղանակավորման հասկացական կարգին: Այսպես, Ա. Վ. Բոնդարկոյի լեզվի հասկացական կարգի համատիպը «գործառության կարգերն» են: Եղանակավորման յուրաքանչյուր կարգ կարող է ներկայացվել որպես գործառության իմաստաբանական դաշտ (իմաստաբանական կամ իմաստագործաբանական բովանդակություն, որը դիտարկվում է տվյալ լեզվում դրա ձևական արտահայտության միջոցների օգնությամբ): Նա առանձնացնում է հնարավորության, անհրաժեշտության, հուսալիության, ըղձականի և հրամայականի եզրույթները: Ըստ այդ դասակարգման՝ եղանակավորումը կարելի է սահմանել որպես գործառության-իմաստաբանական դաշտերի ամբողջություն՝ ուղղորդող բովանդակությամբ [10, էջ 62]:

Ըստ Ն. Բ. Մեչկովսկայայի՝ հաղորդակցության և լեզվի իմաստավորման պատմության ընթացքում հատկապես կարևոր են խոսքի բազ-

մագանությունը և տարափոխումը /варьирования/, ինչպես նաև հաղորդակցության միջոցները, սովորույթները և ոճը [13, էջ 71]:

Այդ իսկ պատճառով մինչ լեզվական և քերականական միջոցներն ուսումնասիրելը ավելի հետաքրքրական է նախ անդրադառնալ խոսքահեն հաղորդակցությանը: Եղանակավորման խնդիրը ներկայացված է այնպիսի գիտնականների աշխատություններում, ինչպիսիք են Ա. Մ. Պեշկովսկին (1928), Վ. Վ. Վինոգրադովը (1975), Վ. Զ. Պանֆիլովը (1977), Ֆ. Ռ. Պալմերը (Palmer, 1979), Կ. Այմերը (1980), Ե. Վ. Պադուշևսկան (1985), Ա. Վեժբիցկայան (1992) և ուրիշներ:

Այսպիսով՝ մեր ուշադրության առարկա թեմայի վերաբերյալ եղած աշխատանքների սեղմ ուսումնասիրությունը հաստատում է այն փաստը, որ գոյություն ունեցող լեզուներում եղանակավորման կարգի առաջացման վերաբերյալ կան մի շարք կարծիքներ, որոնց մեջ, ինչ-որ իմաստով, հստակեցված է եղանակավորման սահմանումը. այն տրամաբանությունից հայտնվել է լեզվաբանական հետազոտությունների տիրույթում: Նման հանգամանքը պայմանավորված է բայական համակարգի առանձնահատկությունների ուսումնասիրությամբ, ինչպես՝ օրինակ խոնարհումը տարբեր լեզուների համակարգերում, նրանցում եղանակավորման միջոցները, բառապաշարի, քերականական, տարբեր մակարդակների լեզվական միջոցների օգնությամբ:

Գրականության ցանկ

1. Abraham W., Leiss E. Introduction. In: Abraham W., Leiss E. Covert Patterns of Modality. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing; 2012. p. 1–24.
2. Aristotle. Analitiki pervaya i vtoraya [Analitiki the first and the second]. Leningrad: Gospolitizdat; 1952. 439 p, 372. Russian.
3. Apresyan Y.D. [Basic mental predicates of the state in Russian language]. In: Levkievskaya EE, editor. Slavyanskije etyudy. Sbornik k yubileyu S. M. Tolstoi [Slavic etudes: collection for the jubilee of S. M. Tolstaya]. Moscow: INDRIC; 1999. p. 44–53. Russian.
4. Bally Sh. General linguistics and questions of the French language]. 2nd edition, stereotyped. Moscow: Editorial URSS; 2001. 416 p. Russian. English]. 2nd edition, supplemented. Moscow: URSS; 2009. 155 p. Co-published by «Librocom». Russian.
5. Bondarko A.V. [Modality. Introductory remarks. The main types of modal meanings distinguished in the linguistic literature]. In: Bondarko AV, editor. Teoriya funktsional'noi grammatiki. Temporal'nost'. Modal'nost' [Theory of

functional grammar. Temporality. Modality]. Leningrad: Nauka; 1990. p. 59–72. Russian.

6. Bulygina T.V., Krylov SA. [Conceptual categories]. In: Yartseva VN, editor. *Lingvisticheskii entsiklopedicheskii slovar'* [Linguistic encyclopedic dictionary]. 2nd edition, supplemented. Moscow: Bol'shaya rossiiskaya entsiklopediya; 2002. p. 385–386. Russian.

7. Deutschbein 1928 - Deutschbein M. *System der neuenglischen Syntax*. Leipzig: Quelle & Meyer; 1928. 328 S. German.

8. Fintel von K. *Modality and Language*. In: Borchers MD, editor. *Encyclopedia of Philosophy*. 2nd edition. New York: Thomson Gale; 2006. p. 20–27.

9. Hambardzumyan V.G. *Principles of Linguistics*, by «Asotik», Yerevan 2019, 366 p.

10. Ivin A.A., editor. *Filosofiya: Entsiklopedicheskii slovar'* [Philosophy: encyclopedic dictionary]. Moscow: Gardariki; 2004. 1072 p. Russian. Ivin AA. *Logika* [Logic]. Moscow: Fair Press; 2000. 320 p. Russian.

11. Kostyuk VN. [Epistemic logic]. In: Styopin V.S., editor. [New philosophical encyclopedia. Volume 4]. Moscow: Mysl'; 2010. p. 450–451.

12. Meshchaninov II. [Conceptual categories in language]. [Works of the Military Institute of Foreign Languages]. 1945, 1–15. Russian.

13. Mechkovskaya N.B. [Philosophy of language and communication]. Moscow: Flinta; 2017. 520 p. Co-published by the «Nauka». Russian. Mechkovskaya NB. [Modality in Slovenian language]. In: Jachnow H, Mechkovskaya N, Norman B, Suprun A. *Modalität und Modus: Allgemeine Fragen und Realisierung im Slavischen* [Modality and mood: general questions and realization in Slavic languages]. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag; 1994. p. 194 – 219. Russian.

14. Portner P. *Modality*. Oxford: Oxford University Press; 2009. 288 p.